

УДК [327+94] (612) «20»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2022.1.140>

*Людмила Вовчук, Олег Центій**

КОНЦЕПЦІЯ «ГУМАНІТАРНОЇ ВІЙНИ», АБО ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВИ ЛІВІЯ)

Анотація: Лівійська криза 2011 року знову поставила перед провідними міжнародними акторами й організаціями важливу проблему вибору засобів при здійсненні захисту цивільного населення, яке потерпає під час військового конфлікту. Ухвалені міжнародним співтовариством військові операції у Лівії відродили концепцію «гуманітарної війни» та підняло низку питань для гуманітарних організацій, зокрема, щодо поняття нейтральна, неупереджена та самостійна гуманітарна акція. Після прийняття резолюції неодноразово підіймалося питання щодо правильності застосування «справедливої війни» у захисті цивільного населення. Тому, з початку лівійської операції у міжнародному співтоваристві виникла стурбованість щодо меж Резолюції 1973. Оскільки військові операції під егідою НАТО, які тривали в Лівії з метою запобігання масових вбивств на території країни, все більш «розмивались». Не дивлячись на низку критики на адресу цієї концепції щодо її недосконалості та потреби подальшого доопрацювання, застосування концепції Відповідальності за захист (R2P) у Лівії було успішним.

Ключові слова: Лівія, інтервенція, гуманітарна війна, Резолюції 1970 і 1973, Ради Безпеки ООН, «Арабська весна»

Після жорсткого придушення 15 лютого 2011 р. в м. Бенгазі демонстрації невдоволених лівійським лідером Муаммаром Каддафі в країні розпочався період ескалації насильства, що призвів до ухвалення 17 березня 2011 р. двох резолюцій (1970 і 1973) Ради Безпеки ООН і військового втручання іноземних сил у Лівію для «захисту цивільного населення»¹.

Розробниками цих документів стали Франція, США, Лівія та Ліван. Під час свого оприлюднення десять з п'ятнадцяти країн (Південна Африка, Боснія і Герцеговина, Колумбія, Франція, Габон, Ліван, Нігерія, Португалія, Велика Британія та США) підтримали їх впровадження. Німеччина, Бразилія, Китай, Індія та Росія утрималися щодо цього.

Зосереджуючись на захисті цивільного населення, Резолюція 1973 закликала до негайного припинення вогню та насильства проти цивільного населення. Вона уповноважувала держав-членів вживати всіх необхідних заходів для захисту цивільного населення відповідно до розділу VII Статуту ООН, виключаючи при цьому будь-яку форму

* *Вовчук Людмила Анатоліївна* – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8324-5235>; e-mail: luda_vovchuk@ukr.net

Центій Олег Віталійович – магістр кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5213-3743>; e-mail: ol.tsentiy@gmail.com

¹ *Васильев А.М.* Восстание в арабском мире: посе́вы и всхо́ды. Цунами революций не спадает // Африка и Азия сегодня. 2011. № 6.

окупації лівійської території. Також передбачалося застосування всіх заходів, необхідних для виконання заборони на польоти над Лівією та посилення ембарго на поставки зброї. В основі резолюції лежала концепція Відповідальності за захист (R2P)².

Таким чином, головною метою даної статті є розгляд концепції «гуманітарної війни», або застосування сили для захисту цивільного населення на прикладі Держави Лівія, а також розгляд понять «гуманітарна акція» та «захист цивільного населення», значення та застосування яких іноді можуть бути принципово різними.

Упродовж останніх років з'явилася низка теоретико-концептуальних праць щодо розуміння та визначення концепції «гуманітарна війна» та застосування її під час іноземної інтервенції до Лівії у 2011 р. Першочергово інтерес до висвітлення даної тематики спостерігається саме серед закордонних дослідників, які безпосередньо висловлюють думки щодо визначення «гуманітарна війна», її цілей, принципів та умов застосування. Серед таких варто виокремити праці С. Хатак і М. Зубаір³, Б. Поммієр⁴, К. Голдрік⁵, Ф. Швендіман⁶ та ін.

У 2014 р. світ побачила наукова стаття Р. Періса⁷, яка висвітлює «стратегічну логіку» превентивної гуманітарної інтервенції, або передбачуваний зв'язок між зовнішніми військовими діями та бажаним результатом запобігання чи припинення масових вбивств. Автор стверджує, що існує п'ять фундаментальних і, здавалося б, непоправних напружень, які ставлять під сумнів доцільність превентивної гуманітарної інтервенції та довгострокові перспективи R2P.

Досить ґрунтовними є напрацювання і вітчизняних науковців, серед яких на особливу увагу заслуговує дисертаційне дослідження А. Цеховської⁸, яке присвячене гуманітарній інтервенції в Лівії, а також аналізу міжнародної реакції на дві військові операції «коаліції згодних» у Лівії.

З огляду на концепції R2P, відсутність міжнародної відповіді, здатної запобігти масовим вбивствам наприкінці ХХ ст. (Руанда, Лівія, колишня Югославія тощо), анонсує ідею про те, що захист цивільного населення слід розглядати як неминучий моральний імператив і колективну відповідальність держав. У відповідь на виступ Генерального секретаря ООН Кофі Аннана на Генеральній Асамблеї у вересні 2000 р. уряд Канади та група основних фондів оголосили про створення Міжнародної комісії з втручання та

² Resolution 1973 (2011) // United Nations Security Council. URL: https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_03/20110927_110311-UNSCR-1973.pdf

³ Khattak S., Zubair M. Humanitarian Intervention: A New Perspective // Research Journal of Recent Sciences. 2014. Vol. 3 (1). № 97-102. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1053.5722&rep=rep1&type=pdf>

⁴ Pommier B. The use of force to protect civilians and humanitarian action: the case of Libya and beyond // International Review of the Red Cross. 2011. Vol. 93. № 884. P. 1063-1083. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383112000422>

⁵ Goldrick C.M. The future of humanitarian action: an ICRC perspective // International Review of the Red Cross. 2011. Vol. 93. № 884. P. 965-992. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383112000306>

⁶ Schwendimann F. The legal framework of humanitarian access in armed conflict // International Review of the Red Cross. 2011. Vol. 93. № 884. P. 993-1008. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383112000434>

⁷ Paris R. The 'Responsibility to Protect' and the Structural Problems of Preventive Humanitarian Intervention // International Peacekeeping. 2014. Vol. 21. № 5. P. 569-603. DOI: <https://doi.org/10.1080/13533312.2014.963322>

⁸ Цеховська А.О. Гуманітарна інтервенція в Лівії: міжнародні виміри: дис... канд. політ. наук: 23.00.04. Чернівці, 2021. 264 с.

державного суверенітету (ICISS), роль якої полягала у тому, щоб підтримувати дискусії в ООН щодо відповідальності за захист⁹.

У 2005 р. Підсумковий документ Світового саміту нарешті представив концепцію R2P, де зазначалося, що кожна держава несе основну відповідальність за захист населення в межах своєї юрисдикції від актів геноциду, військових злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людства. Однак, якщо відповідна держава не в змозі, або не бажає зупинити ці злочини, міжнародне співтовариство в цілому несе колективну та додаткову відповідальність за застосування відповідних заходів для «захисту цивільного населення», яке стало жертвою військових злочинів, злочинів проти людства, геноциду, або етнічних чисток. Зокрема, R2P ґрунтується на трьох стовпах: по-перше, відповідальність кожної держави; по-друге, відповідальність міжнародного співтовариства підтримати конкретну державу у виконанні її обов'язків щодо захисту свого народу; і, нарешті, у випадках, коли держава не виконує свого обов'язку, відповідальність міжнародного співтовариства за вжиття дипломатичних, гуманітарних дій чи інших засобів для припинення цих порушень¹⁰.

На думку розробників R2P відповідальність за застосування сили має керуватися жорсткими критеріями, серед яких серйозність шкоди, заподіяної населенню; справедлива причина для втручання; втручання як крайній засіб; пропорційність використаних засобів та оцінка його наслідків.

Після подій у Лівії 2011 р., а саме вчинених дій проти мирного населення, РБ ООН, прийнявши Резолюцію 1970, сприяла передачі лівійської справи до Міжнародного кримінального суду, надалі – встановлення ембарго на поставки зброї до Лівії, заборону на поїздки та заморожування активів для всіх, хто був причетний до порушення прав людини.

У свою чергу Резолюція 1973 підтвердила цілі Резолюції 1970, посилюючи при цьому акцент на концепції «захисту цивільного населення». Окремий параграф резолюції безпосередньо присвячений цьому питанню та дозволяв урядам використовувати всі засоби, включаючи силу, для захисту мирного населення у Лівії. Цікаво зазначити, що резолюція відводить центральну роль регіональній організації, Лізі арабських держав, для здійснення заходів, пов'язаних із захистом цивільного населення¹¹.

Цілі й обґрунтування втручання Резолюції 1970 і 1973 створюють своєрідну суміш між «гуманітарними» цілями й іншими політичними міркуваннями, такими як «законні вимоги лівійського народу щодо необхідних реформ». Після прийняття резолюції неодноразово підіймалося питання щодо правильності застосування «справедливої війни» у захисті цивільного населення. Оскільки, як не назви «справедлива» чи «гуманітарна», але це війна, яка передбачає застосування сили.

Утримання під час голосування в Раді Безпеки представників Німеччини, Бразилії, Китаю, Індії та Росії вказували на те, що уряди цих країн вже мали застереження щодо застосування силового захисту цивільного населення. Тому з початку лівійської операції у

⁹ *Khattak S., Zubair M. Humanitarian Intervention: A New Perspective...*

¹⁰ Рекомендація Європейського парламенту Раді від 18 квітня 2013 р. щодо принципу ООН «Відповідальність за захист» (R2P) URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2013-0180_EN.html

¹¹ *Paris R. The 'Responsibility to Protect' and the Structural Problems of Preventive Humanitarian Intervention // International Peacekeeping. 2014. Vol. 21. № 5. DOI: <https://doi.org/10.1080/13533312.2014.963322>*

міжнародному співтоваристві виникла стурбованість щодо меж Резолюції 1973. Оскільки, військові операції під егідою НАТО, які тривали в Лівії з метою запобігання масових вбивств на території країни, все більш «розмивались». Контактною групою було прийняте рішення застосовувати інші дії, а саме: направити туди військових радників; надати повсталим фінансову підтримку шляхом створення фонду із заморожених активів режиму; закликати до відходу Каддафі; сприяти до визнання легітимності повстанського руху в особі НТС. Саме крах режиму Каддафі став одним із «необхідних заходів для захисту цивільного населення та цивільних населених пунктів»¹². Тобто, у випадку з Лівією захист цивільних осіб виходив за початково заявлені цілі «захищаючих представників».

Це призвело до стурбованості міжнародної спільноти щодо законності застосування сили для «захисту цивільного населення» та надання йому гуманітарної підтримки. Висловлювалася думка, що усі заходи представників НАТО у лівійському питанні були спрямовані у більшій мірі не на захист мирного населення, а саме на повалення режиму Каддафі.

На початку квітня 2011 р. за участі американських британських і турецьких морських піхотинців були здійсненні односторонні ініціативи по евакуації мирного населення та поранених із Місурати. Окрім того, 1 квітня були прийняті рішення щодо створення Збройних сил Європейського Союзу-Лівія (EUFOR Libya), головним завданням якого було здійснення гуманітарної допомоги постраждалим у цьому регіоні, а також підтримки діяльності гуманітарних агенцій. Оперативний штаб EUFOR Libya з розташуванням у Римі очолив італійський контр-адмірал. Після свого створення EUFOR Libya неодноразово піддавалася тиску з боку європейських держав, які закликали долучити європейські країни до військових операцій у Лівії. Однак, заступник Генерального секретаря з гуманітарних питань і координатор надзвичайної допомоги Валері Амос відхилив усі пропозиції, зазначивши, що застосування цієї військової операції буде крайнім засобом. Тобто, як бачимо, Рада Безпеки ООН, надаючи фізичну допомогу цивільному населенню Лівії, цілком законним вважали здійснення коаліційних військових операцій. Принаймні з точки зору міжнародного права¹³.

Міжнародне гуманітарне право (МГП) передбачає, що застосування збройної сили можливе за умови здійснення гуманітарної місії, мета якої має обмежити страждання цивільного населення, спричинених війною. Тобто, виходячи з цього, для припинення різного роду жорстоких діянь щодо мирного населення МГП можна розглядати як правову основу для застосування сили, однак це є винятково прерогативою Статуту ООН. Однак, якщо держава не виконує відповідні обов'язки у питанні захисту цивільного населення, або не в змозі це зробити, то застосовується механізм колективної безпеки. Тобто, подолання цієї проблеми може бути «передане» міжнародній спільноті. Як власне було й у випадку з Лівією¹⁴.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) надіслав численні меморандуми щодо правил здійснення захисту цивільного населення в Лівії, які відповідали нормам Міжнародного гуманітарного права, всім дійовим особам, включаючи уряд Лівії, збройну

¹² *Pommier Bruno*. The use of force to protect civilians and humanitarian action... P. 1064.

¹³ *Ibid*. P. 1069.

¹⁴ *Ibid*. P. 1075.

опозицію в особі НТС, членів коаліції та НАТО. Ці меморандуми стосувалися захисту тих, хто не брав участі, або більше не брав участі у військових діях; правил ведення бойових дій; вияву поваги до медичних місій; і правил поводження зі зниклими безвісти та померлими¹⁵. Окрім того, МКЧХ ще на початку військових дій створили кодекс поведінки комбатантів під час збройної опозиції.

У політично-опосередкованому середовищі лівійської кризи поняття захисту цивільного населення все більше асоціюється з політичними та військовими акторами, а не лише національними та міжнародними. Тобто, спостерігаємо дуалістичність у розумінні «захист цивільного населення» та застосування сили, які досить часто є занадто заполітизованими. Захист цивільного населення має бути не політичною акцією з метою досягнення провідними акторами бажаних інтересів, а дійсно покликаний допомогти невинним людям, які були втягнуті у збройний конфлікт.

Тому гуманітарні діячі працюють у напрямку, щоб уникнути плутанини щодо концепції захисту цивільного населення, яка може зашкодити таким організаціям, як МКЧХ, які невинно працюють над пропагандою концепції захисту цивільного населення під час збройного конфлікту, переконуючи уряди та сторони, безпосередньо відповідальні, виконувати свої зобов'язання, кодифіковані МГП¹⁶.

Під час травневого брифінгу 2011 р. представник Інституту закордонного розвитку (ODI), завершуючи свою промову, зазначив, що у Лівії, Афганістані, Іраку та Пакистані, будь-яке розмивання меж між гуманітарними, військовими та політичними цілями може негативно позначитися на захисті цивільного населення в цих країнах¹⁷. Це пояснюється тим, що благі наміри гуманітарних учасників повинні розглядатися не як намір реалізувати амбітні цілі щодо тієї чи іншої країни, а саме як гуманітарну дію з надання допомоги цивільному населенню, основується при цьому на принципах незалежності, нейтралітету та неупередженості. Що власне спостерігається й у лівійському епізоді, де характерними стали не просто промови та пропозиції, які є невід'ємною умовою, а були застосовані гуманітарні дії, основані на вище вказаних принципах.

Тож чи була війна в Лівії «гуманітарною» чи винятково носила військовий характер? Тобто чи можна вважати військову операцію по захисту цивільного населення «гуманітарною»? Аби чітко дати відповідь на це питання потрібно оцінити проведення військових дій у Лівії упродовж березня-листопада 2011 р. через призму критеріїв мотивації та неупередженості.

Оцінку справжньої мотивації можна отримати на основі вивчення фактів, а також дискурсу та позицій, які займали члени коаліції. У цьому випадку, хоча комунікації НАТО з моніторинговим комітетом ООН продовжували виправдовувати всю її операцію, спрямовану на захист цивільного населення, її політичні заяви регулярно пропагували зміну режиму. У той же час, ніхто не мав можливості встановити прямий і постійний зв'язок між зміною режиму та необхідністю захисту цивільного населення від неминучої

¹⁵ Ibid. P. 1076.

¹⁶ Ibid. P. 1068-1069.

¹⁷ *Clements B.* Public Opinion and Military Intervention: Afghanistan, Iraq, and Libya // *Public Opinion Quarterly*. 2013. Vol. 84. № 1. P. 123.

небезпеки. Навіть для випадкового спостерігача здавалося, що не всі військові операції мають прямий зв'язок із запобігання діям, спрямованих проти цивільного населення¹⁸.

Що стосується принципу неупередженості, то неодноразово звучали засуджуючі вислови щодо порушення проти цивільних або некомбатантів з боку солдат збройної опозиції, чи то через індивідуальні дії, чи то внаслідок військової тактики, яка недостатньо щадила цивільних.

Таким чином, згідно з критеріями мотивації та неупередженості, операцію, розпочату Резолюцією 1973, не можна охарактеризувати як «гуманітарну», хоча вона частково мала на меті врятувати життя цивільного населення¹⁹.

Тому важливо зазначити, що саме поняття «захист цивільного населення» може, з одного боку, трактується як підтримка політико-військових дій, а з іншого – «гуманітарні» дії з різними реаліями та принципами. Це не означає, що Резолюція 1973 не має стійких моральних обґрунтувань, це говорить про те, що втручання може бути «гуманітарним», тобто, коли військові дії союзників спрямовані проти конкретного угруповання. Але варто пам'ятати, що не дивлячись на те, що основним мотивом війни у даному випадку є захист цивільного населення, цього недостатньо аби зробити її «гуманітарною війною».

Більшість аналітиків, визнаючи, що запуск операції в Лівії був майже хрестоматійним прикладом для R2P, вважають, що згодом він відхилився від цього принципу. Так, наприкінці жовтня 2011 р. помічник Генерального секретаря ООН Марсель А. Буасар зазначив, що: «...жодних реальних переговорів щодо припинення вогню не відбулося. Винятковий контроль повітря використовувався для підтримки повстанців. Захист мирного населення був приводом для виправдання будь-якої операції. ...Йшлося вже не про захист, а про зміну режиму. ...Принцип «відповідальність за захист» припинив дію у Лівії, так само як «гуманітарна інтервенція» померла в Сомалі в 1992 році²⁰.

На думку української дослідниці А. Цяховської: «Операція у Лівії є певного роду експериментом, враховуючи, як мало було відомо про проблеми цього типу втручання під час самої операції. Результати були контроверсійними. З одного боку, вона передбачає більше дипломатичних та інших невоєнних методів захисту прав людини ніж військових та примусових. З іншого, проблеми інструментарію – превентивної гуманітарної інтервенції – є головною перешкодою на шляху до завершення впровадження доктрини R2P у практику»²¹. Яка, як вважає Н. Нугайред, потребує серйозного доопрацювання²².

Про узгодження низки елементів, які б гарантували застосування концепції R2P винятково для захисту цивільного населення, після лівійської кризи активно почали говорити провідні світові актори, серед яких і засновниця BRICS Бразилія. Зокрема, мова йшла про те, що міжнародне співтовариство має спочатку здійснити детальний аналіз можливих наслідків будь-якого військового втручання, щоб уникнути загострення

¹⁸ *Pommier Bruno*. The use of force to protect civilians and humanitarian action... P. 1069.

¹⁹ *Ibid*. P. 1069-1070.

²⁰ *Khattak S., Zubair M*. Humanitarian Intervention... P. 101.

²¹ *Цяховська А.О.* Гуманітарна інтервенція в Лівії: міжнародні виміри... С. 5.

²² *Nougayrede N*. Reguler interference // *Le Monde*. 2011. September 24. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-27419543>

існуючих конфліктів, заохочення терористичної діяльності та створення нових циклів насильства, які можуть зробити цивільне населення ще більш вразливим²³.

У той же час, не дивлячись на низку критики на адресу цієї концепції щодо її недосконалості та потреби подальшого доопрацювання, застосування R2P у Лівії було успішним, оскільки вона мобілізувала РБ ООН діяти рішуче з надзвичайною швидкістю та з дотриманням умов концепції. У результаті, в країні було врятовано багато життів і закладено умови розвитку сучасної демократичної держави²⁴. Було продемонстровано, що захист людини є визначальною метою Організації Об'єднаних Націй у XXI ст. та успіх проведеної операції буде повністю досягнутий лише за умови продовження міжнародною спільнотою виконувати взяті на себе зобов'язання щодо цього²⁵.

Отже, операція в Лівії стала значним досягненням для R2P. Відверта загроза, яка викликала справжнє занепокоєння щодо можливості неминучих масових звірств, була швидко та рішуче подолана, хоча і продемонструвала відповідні недоліки даної концепції, пов'язані з її структурними елементами. Саме з R2P було розвинуто більш послідовну практику попередження чи стримування потенційно безвідповідальних лідерів. Не дивлячись на певні досягнення, процес інституціоналізації R2P на міжнародному та регіональному рівнях продовжується.

Варто зазначити, що у подальшому міжнародне залучення до запобігання або припинення злочинів у відповідності до принципів R2P буде залежати від багатьох факторів, серед яких складність ситуації, ризики залучення, потенціал успіху, міжнародний фінансовий і політичний клімат, геополітична важливість країни та згода країни-господаря. У Лівії застосування сили у межах R2P користувалося широкою підтримкою ключових регіональних організацій, таких як Рада з питань співробітництва у Перській затоці, Організація Ісламська конференція та Ліга арабських держав. Варто розуміти, що без такої ґрунтовної підтримки інтервенція НАТО у Лівії була б неможливою.

Liudmyla Vovchuk, Oleg Tsentii

The Concept of «Humanitarian War» or the Use of Force to Protect the Civilian Population (on the Example of the Libyan State)

Abstract: The Libyan crisis of 2011 has again posed an important challenge to leading international actors in the choice of means to protect civilians affected by military conflict. The military operations in Libya approved by the international community have revived the concept of «humanitarian war» and raised a number of issues for humanitarian organizations, including neutral, impartial and independent humanitarian action. Resolutions 1970 and 1973 (R2P), adopted by the UN Security Council in March 2011, enshrined the idea that the

²³ *Crush J.* A Critical Assessment of the Application of Responsibility to Protect in Libya // E-International Relations. 2014. 22 August. URL: http://www.un.org/apps/news/infocus/sgspeeches/statments_full.asp?statID=1433

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ «Responsibility to Protect» Came of Age in 2011, Secretary-General Tells Conference, Stressing Need to Prevent Conflict before It Breaks Out // UN. 2012. 18 January. URL: <https://www.un.org/press/en/2012/sgsm14068.doc.htm>

protection of civilians should be seen as an inevitable moral imperative and collective responsibility of states. Since the adoption of the resolution, the question of the correctness of the application of «just war» in the protection of civilians has been repeatedly raised. Therefore, since the beginning of the Libyan operation in the international community, there have been concerns about the limits of the 1973 Resolution.

Despite a number of criticisms of the concept's imperfections and the need for further refinement, the use of R2P in Libya has been successful as it has mobilized the UN Security Council to act decisively with extreme speed and compliance. As a result, many lives were saved in the country and the conditions for the development of a modern democratic state were laid.

The operation in Libya was a significant achievement for R2P. The blatant threat, which raised real concerns about the possibility of imminent mass atrocities, was quickly and decisively overcome. Although it has demonstrated the relevant shortcomings of this concept related to its structural elements. It is with R2P that a more consistent practice of warning or deterring potentially irresponsible leaders has been developed. Despite some achievements, the process of institutionalizing R2P at the international and regional levels continues.

Keywords: Libya, intervention, humanitarian war, Resolutions 1970 and 1973, UN Security Council, «Arab Spring»